

Проблемы филологии народов Поволжья

Сборник статей

Выпуск 2

Московский педагогический государственный университет

Проблемы филологии народов Поволжья

Материалы Всероссийской научно-практической
конференции, посвященной 135-летию Московского
педагогического государственного университета
(13-15 марта 2008 г.)

Выпуск 2

Москва-Ярославль
Ремдер
2008

ББК 81.2 рус -3+83.3 (2 Рос)
УДК 808.2 + 820/89.09

Печатается по решению Ученого совета филологического факультета
Московского педагогического государственного университета

Редакционная коллегия:

К.ф.н., профессор А.А. Баранникова;

Д.п.н., профессор А.Д. Дейкина;

Д.ф.н., профессор И.Г. Добродомов;

К.ф.н., доцент Л.Г. Латфуллина;

Д.ф.н., профессор А.Т. Сибгатуллина (ответственный редактор).

Проблемы филологии народов Поволжья. Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 135-летию Московского педагогического государственного университета (13-15 марта 2008 г.). Выпуск 2. (Отв. редактор А.Т. Сибгатуллина). – М.–Ярославль: Ремдер, 2008. – 216 с.

ISBN 978-5-94755-136-5

- Авторы материалов, 2008
- Отв. редактор А.Т. Сибгатуллина, 2008.
- Филологический факультет МПГУ, 2008.

Karışık dillilik bakımından *GÜLİSTAN* *TERCÜMESİ*

Ali AKAR (Mugla, Türkiye)

Tarihî Kıpçak Türkçesinin önemli bir sahası da Kıpçakçanın anayurdundan çok uzakta gelişen Memlûk Kıpçakçasıdır. Mısır'da kurulmuş bir Türk devleti olan Memlûklular (1250-1517), birçok Türkçe eserin yazılmasına vesile olarak Türk dilinin bu bölgede de gelişmesini sağlamışlardır. Memlûk Kıpçakçası adı verilen bu dönem eserlerini, gramer ve sözlükler, askerlikle ilgili pratik el kitapları, ilmihâl niteliği taşıyan İslamî kitaplar ve doğu klâsiklerinden yapılan bazı tercümeleşer teşkil eder.

Özellikle Seyfeddin Kalavun'un oğlu Nureddin Muhammed (1293-1341) döneminde Anadolu'daki Selçuklular ve İran İlhanlıları ile ilişkiler geliştirilmiş, Mısır'da Türk kültür değerlerinin korunmasına önem verilmiştir. Mısır'da meydana getirilen Kıpçakça eserlerin önemli bir bölümü, yaklaşık yüz yıl hüküm süren bu Kalavunoğulları dönemine yazılmıştır. Kalavunoğullarını saltanatını sona erdiren Çerkez asıllı Seyfeddin Berkuk (1382-1399) Arapça bilmediğinden Türkçe konuşur ve Türk bilginlerini yanına alır, Türkçe eserlerin yazılmasına önayak olurdu. (TOGAN, 1981 : 180) Böylece gittikçe itibar kazanan Türkçe, ağır dinî-hukukî sorunlarda bile kullanılmış, bunun sonucu olarak da *Ferahnâme* ve *Kitâbü İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin, Gülistan* Türkçeye tercüme edilmiştir. Aynı hükümdar döneminde Mısır'da Oğuz lehçesi ile de eserler yazılmıştır. Bunlar arasında Erzurumlu Kadı Darîr'in, *Yusûf u Züleyha* (1366-1367) ve *Fütûhu's-Şâm* (1392-1393)'ı ile Şerîf Hasan'ın *Şehnâme Tercümesi*, Balioğlu İbrahim'in *Hikmetnâme* adlı eserleri ilk aklâ gelenlerdir. Türk dili böylelikle XIV. yüzyılda Mısır ve Suriye'de büyük bir ilerleme kaydetmiş, Arapça yanında ikinci bir dil olmuştur.

Memlûk Kıpçakçası ile yazılmış eserlerde en önemli dil özelliklerinden birisi de lehçe karışımıdır. Memlûk Kıpçakçasının konuşurları, bu bölgeye getirilen köle ve askerler ile saray çevresindeki Türkler ile sınırlı kaldığından dil, canlı kaynaklardan beslenme imkânını yitirmiştir. Diğer taraftan Anadolu ile bu bölgeler arasında yaşanan yoğun kültürel ve siyasî ilişkiler, Memlûk Kıpçakçası üzerinde Oğuzca tesirinin oluşmasına sebep olmuştur. Janos Eckmann, söz konusu lehçe tabakalaşmasını göz önünde bulundurarak Memlûk Kıpçakçası iki döneme ayırmıştır:

1. Asıl Memlûk Kıpçakçası: Harezmi-Altın Ordu Kıpçakçasına yakın olan dil. Fakat bazı ses ve yapı özellikleri ile ondan ayrılır. Bu dönem eserlerini *Gülîstân, İrşâdü'l-mülûk ve's-selatin, Baytaratü'l-vâzih* ve *Münyetü'l-guzât* temsil eder.

2. Karışık Oğuz-Kıpçakça: Bu döneme ait eserlerin bir kısmında Oğuzca, bir kısmında da Kıpçakça özellikler ağır basar. Bu eserler de XV. yüzyılın ilk yıllarından itibaren verilmeye başlanmıştır. (ECKMANN, 1964 : 35-36)

Memlûk Kıpçakçasının en kapsamlı ve dil özellikleri itibarıyla da en önemli eserlerinin biri de *Gülistân Tercümesi*'dir. *Gülistân*, İranlı şair Sâ'dî-i Şîrâzî (1213?-1292)'nin yazdığı ve doğu edebiyatında çok görülen hikemî bir öğüt kitabıdır. *Gülistân*'ın Türk diline ilk çevirisi Saraylı Seyf tarafından 1391 (H. 793) tarihinde *Kitâbu Gülistân bi't-Türkî* (= *Gülistan Tercümesi*) adıyla yapılmıştır. Daha sonra İsbîcâbî adlı bir yazar tarafından 1397 (H. 800) yılında Çağatay Türkçesine, Mahmûd b. Kâdî-i Manyas (II. Murad dönemi) tarafından da Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Eserin, Türkçeye değişik dönemlerde çok sayıda çevirisi yapılmıştır. (YAZICI, 1994 : 36)

Bu bildiride *Gülistân Tercümesi*'ndeki lehçe karışıklığı üzerinde durulacaktır*. *Gülistân Tercümesi*, dil özellikleri itibarıyla Kıpçak Türkçesi özelliklerinin ağırlıklı olarak görüldüğü bir eser olmakla birlikte, yer yer Oğuz Türkçesinin ses ve yapı öğelerine de rastlanmaktadır. Bunlar;

- Birden çok heceli sözcüklerin sonundaki /-G/ lerin düşmesi ve korunması (*çeri* 21/1 ~ *çerig* 20/13 <*çerig*; *kutlu* ~ 13/7 ~ *kutlug* 70/13 <*kutlug*)

• Yönelme hâli ekinin başındaki /-G/ lerin düşmesi ve korunması (*cehenneme* 27/11 ~ *cehennemge* 295/12; *koylara* "koyunlara" ~ *koylarga* 79/11)

• *ermes* "değil" yerine *degül* (*dögül*) kullanılır.

• Soru eki *mı/mi* şeklindedir.

• Geçmiş zaman sıfat-fiili olarak {-GAn} ve {-mİş} kullanılmıştır. (KARAMANLIOĞLU, 1989 : XXVII)

Gülistân Tercümesi'nde bunların dışında Oğuzca kullanımlara da rastlamaktayız. Tespitlerimizi bu bildirinin konusu olarak üç başlık altında inceleyeceğiz:

a. Söz başında /t-/ yerine /d-/ nin kullanımı,

b. {-ıcak} zarf fiili,

c. {-ısar} gelecek zaman eki.

a. Söz başında /t-/ yerine /d-/ nin kullanımı

Genel Türkçedeki söz başı tonsuz /t-/ sesi Oğuz lehçelerinde genel eğilim olarak tonlulaşıp /d-/ ye değişir. Kıpçak ve Karluk lehçelerinde ise eski tonsuz şekil korunmuştur. *Gülistan Tercümesi*'nde söz başındaki bu seslerin durumu genellikle /t-/ li biçimdedir. Yalnız birkaç örnekte Oğuzca şekil olan /d-/ li biçime rastlamaktayız.

aa. *di-* fiili

di- “demek” (<Kıp. *ti-*) fiili eserde daima Oğuzcadaki gibi tonlulaşmış olarak kullanılır.

- *bu ‘özrüm-ni kabul itkil dimes men* “Bu özrümü kabul et’ demem” (99/3)
- *kimge digeyim niçük kulayım bilmen* “Kime söyleyeyim, nasıl yapayım bilmiyorum” (109/11)
- *dağı dimegeyler kim atañ kim durur* “Ve ‘baban kimdir’ diye sormayacaklar” (288/8)

ab. dağı edatı

“ve” “ile” “dahi” anlamlarına gelen *dağı* [<*takı* <*tak-ı*] edatı, eserde sürekli olarak /d-/ ile yazılmıştır. Kıpçakça şekil olan /t-/ li biçime rastlanmaz.

- *ol kıska boylı oğlı kirdi dağı na’ra urup bu beyt-ni okudı* “O kısa boylu oğlu girdi ve nara atıp şu beyiti okudu” (21/2-3)
- *men dağı anlarga yoldaş bolmak tiledim* “Ben de onlara yoldaş olmak istedim” (101/2)
- *sultan dağı ol oğlını kuçup közünden öpti* “Sultan da o oğlunu kucaklayıp gözünden öptü” (22/9)

ac. dört sayı adı

dört [<*tört*] sayı adı bir yerde tonlu biçimde geçer. Diğer yerlerde /t-/ olarak görülmektedir.

- *melul bolmagıl kim bu kün dört kün durur* “Üzülme, bugün dördüncü gündür” (101/7)
- Diğer örnekler /t-/ lidir.
- *hükemā aytur tört kişi tört kim-irse-den korkar* “Hükema, dört kişinin, dört kişiden korktuğunu söyler” (50/11)
 - *tört yüz uz ok atkıçılar melik hıdmâtında bar idi* “Melik hizmetinde dört yüz uzman okçu var idi.” (210/1)

aç. durur cevher fiili

İsim cümlelerinde bildirme görevini üstlenen *durur* [<Genel Türkçe *tur-*] cevher fiilinin Oğuzca /d-/ li biçimi yaygın olarak görülmektedir.

- *anınğ üçün kim hâli ıfl oğlan-durur* “Onun için hâli küçük çocuk gibidir” (13/7)
- *tengriniñ lufları bar durur* “Tanrının bağışları vardır” (54/3)
- *fi’lleri kavllerine muvâfik degül-durur* “İşleri, sözlerine uygun değildir” (149/2)

b. {-ıcak} zarf-fiili eki

Eski Türkiye Türkçesi (MANSUROĞLU, 1959: 176) ve çağdaş Oğuz yazı dillerine (YÜCE, 1999: 58) ait olan {-ıcak} zarf-fiili ekinin örneklerine

Gülistan Tercümesi'nde ve Memluk Kıpçakçası ile yazılmış birkaç eserde daha rastlanmaktadır. (KARAMANLIOĞLU, 1994: 146). Bu ekin Oğuzca dışında yalnızca Memlûk Kıpçakçasında görülmesi, lehçe karışımının tipik örneğini teşkil etmektedir. Bu biçimin Kıpçakçadaki karşılığı {-GInC} dır. Nitekim eserde bu şekildeki yapılara da rastlanmaktadır.

• *anı bil 'âkil ir kahrı kiliçek sözlemes bâtil* "Akıllı kişinin öfkelenince batıl şey söylemeyeceğini anla." (87/12)

• *biş altı kün kiçicek ol bolur sükker gibin şirin* "Beş altı gün geçince o, şeker gibi tatlı olur." (254/7)

• *gebr eger yüz yıl ot yakar bolsa / içine tüşicek küyer fi'l-hâl* "Mecûsi, yüz yıl ateş yaksa bile, (o, o ateşin) içine düşünce derhâl yanar" (47/8).

c. {-isar} gelecek zamanın eki

Gülistan Tercümesi'nde bir başka Oğuzca yapı da {-isar} gelecek zaman ekidir. Türk dilinde gelecek zaman eklerinin çeşitliliği, kullanımı ve işlevleri bir hayli fazladır. Tarihî Kıpçak metinlerinde daha çok eski şekil olan {-gAy}, {-gA} şekilleri kullanılırken (KARAMANLIOĞLU, 1994 : 131), Oğuzca metinlerinde ise {-IsAr}, {-AsI} biçimleri görülür (TİMURTAŞ, 1994 : 125). *Gülistan Tercümesi*'nde her iki şekile rastlanmaktadır. Bunlardan Oğuzca olan {-IsAr} ve {-AsI} şekilleri daha az ve tesadüfi, Kıpçakça şekil olan {-gAy}, {-gA} ise yoğun ve âdeta kurallıdır.

• *yaman adet tabi'atta otursa / ol andan kitmeyiser ölmeyinçe* "Kötü huy (insanın) mizacı hâline gelirse, o, o kişi ölmeyince kitmeyecek(tir)" (157/8)

• *bu cevr ü cefa niçe bolusar / senden hak anung öçün alusar* (295/8)

• *sevinmek yok körüp düşman ölisin / keliser çün bize ol devr ayaku.* "Düşmanın ölüsünü görünce sevinmek olmaz, çünkü o kaderi ile bize gelecektir." (91/7)

Kaynaklar

ECKMANN, Janos (1964), "Memluk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair", *TDAY Belleten* 1964, Ankara

ECKMANN, Janos, (1963), *Central Asiatic Journal*, "The Mamluk-Kipchak Literature", № VIII (308-319)

İNAN, Abdülkadir, (1953), 13-15. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve 'Halis Türkçe"', *TDAY-Belleten* 1953 (53-71)

KARAHAN, Leyla, (1994), *Erzurumlu Kadı Darîr, Kısas-i Yûsuf, Yûsuf u Züleyha*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 564, Ankara (23-24)

KOPRAMAN, Kâzım Yaşar (1990), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, C.VI, İstanbul

MANSUROĞLU, Mecdut, (1959) "Das Altosmanische" *PhTF I*, Wiesbaden 1959

TOGAN, Zeki Velidi (1981), *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul

TOPARLI, Recep (1992), *İrşadü'l-Mülûk ve's-selâtîn*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

UĞURLU, Mustafa (1987) *Münyetü'l-Guzat*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

YAZICI, Tahsin (1988), "Sâ'dî", *İA*, C. X, İstanbul (36-49)

YÜCE, Nuri (1999) *Gerundien im Türkischen: Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*, Simurg Yayınları, İstanbul (Tıpkıbasım).

* *İncelememizde Ali Fehmi KARAMANLIOĞLU'nun Gülistan Tercümesi, Kitâb Gülistan bi't-Türki*, (Türk Dil Kurumu Yayınları, 544, İstanbul 1989) yayını esas alınmıştır.

** A. F. KARAMANLIOĞLU, *Kitabü'l-İdrak ve Et-tuhfetü'z-Zekiyye'de bu ek ile ilgili örnekler vermiştir. (Bk. Kıpçak Türkçesi Grameri, Ankara 1994, s. 146)*

*** *devr ayakı "mecliste elden ele dolaşan kadeh" olarak ve mecazen de "kader" anlamında kullanılmıştır. Bk. A. F. Karamanlioğlu, a.g.e., 243*

*Перевод «Гюлистана» с точки зрения смешения языков
Али Акар (Мугла, Турция)*

Знаменитое произведение иранского поэта Саади Ширази (13 в.) «Гюлистан» было несколько раз переведено на тюркские языки: Сайфом Сараи (14 в.), Исбиджаби (14 в.), Махмудом б. Кади-и Манйасом и др. В статье анализируется язык «Гюлистан-бит-тюрки» Сайфа Сараи с точки зрения смешения кыпчакского и огузского тюрки.

Пророческая функция снов в романах Л.Н. Толстого «Анна Каренина» и Г. Ибрагимова «Молодые сердца»

В.Р. Аминева (Казань)

В произведениях Л.Н.Толстого, Ф.М.Достоевского, И.С.Тургенева и Г.Ибрагимова, Г.Исхаки, Г.Рахима и др. сны выполняют сходные функции: являются средством самоуглубления и самоанализа; откликом на непосредственные впечатления; способом психологической индивидуа-